

ŁUKASZ KALISZ¹
Uniwersytet w Białymstoku

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA BOSKO W KURHANIE 1934-1945.
HISTORIA PIERWSZEGO W POLSCE KOŚCIOŁA
KU CZCI ZAŁOŻYCIELA KSIĘŻY SALEZJANÓW²

ST JOHN BOSCO'S CHURCH IN KURHAN 1934-1945.
HISTORY OF THE FIRST CHURCH IN POLAND
IN HONOR OF THE SALESIANS OF DON BOSCO'S FOUNDER

Summary

The article describes the history of establishing the first St John Bosco's church in Poland in Kurhan. The emerging parish of Kurhan was a branch of the Vilnius Salesian center in Dobrej Rady Street. The church was built and consecrated in 1935 and it existed until the end of World War II. After the war it was sovietized and Salesians have never returned to it. The author depicts some hitherto unknown facts, having arranged residual information connected with the Kurhan farm. He also visited the place where the church in Kurhan (Belarus) was situated and described the material remains that survived in this area.

Keywords: Kurhan, Vilnius, Salesians, Salesian history, St John Bosco, Second Polish Republic, eastern borderlands, sovietisation, Republic of Belarus

Streszczenie

Artykuł opisuje historię powstania pierwszego w Polsce kościoła pod wezwaniem św. Jana Bosko w Kurhanie. Tworząca się parafia w Kurhanie była filią wileńskiego ośrodka salezjanów przy ul. Dobrej Rady. Wybudowany i poświęcony w 1935 roku kościół istniał do zakończenia II wojny światowej, następnie uległ sowietyzacji i salezjanie już nigdy do niego nie powrócili. Autor opisał nieznane dotąd fakty, gdyż ułożył w całość szczątkowe informacje dotyczące folwarku Kurhan. Autor odwiedził również miejsce po kościele w Kurhanie (Białoruś) i opisał zastane tam pozostałości materialne.

Słowa kluczowe: Kurhan, Wilno, salezjanie, historia salezjańska, św. Jan Bosko, Druga Rzeczypospolita, kresy, sowietyzacja, Białoruś

¹ Mgr Łukasz Kalisz – asystent w Katedrze Historii Wychowania Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, absolwent Wydziału Pedagogiki i Psychologii UwB oraz Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, Sekcja św. Jana Chrzyciela. Zajmuje się badaniem historii oraz działalności wychowawczej Towarzystwa św. Franciszka Salezego. E-mail: kaliszlukasz@tlen.pl.

² Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/N/HS6/04037.

WSTĘP

W 2015 roku minęło 200 lat od urodzin świętego Jana Bosko. Kult powszechny tego zasłużonego wychowawcy młodzieży mógł się rozwinąć oficjalnie dopiero po jego kanonizacji, która odbyła się 1 kwietnia 1934 roku. Od tego momentu wybudowano wiele kościołów i kaplic pod wezwaniem św. Jana Bosko, a wśród nich pierwszy w Polsce kościół w Kurhanie koło Lidy (obecnie Białoruś). Kurhan w okresie międzywojennym należał do województwa nowogródzkiego (powiatu lidzkiego), zaś w strukturach kościelnych – do Archidiecezji Wileńskiej (dekanat lidzki) i Salezjańskiej Inspektorii św. Stanisława Kostki. Kościół miał być samodzielnym ośrodkiem kultu Założyciela Towarzystwa św. Franciszka Salezego (ASIK, Ślósarczyk 1960, 182).

Ten drewniany kościół powstał w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, na którą przypada efektywny rozkwit działalności wychowawczej i duszpasterskiej Towarzystwa Salezjańskiego. Nowa sytuacja społeczno-polityczna pozwoliła na rozszerzenie działalności, gdyż wcześniej salezjanie prowadzili swoje placówki jedynie na obszarze zaboru austriackiego w Miejscu Piastowym, Oświęcimiu, Daszawie, Przemyśle i Krakowie. W niepodległej Polsce salezjanie mieli dużo możliwości zakładania szkół i rozwijania swojej aktywności, jednak wymagało to znacznych zasobów ludzkich i materialnych.

Dzięki staraniom księdza Karola Lubiańca salezjanie w 1924 roku przybyli do Wilna i tam objęli dzieło wychowawcze pod nazwą „Dom Serca Jezusowego” przy ulicy Dobrej Rady (Świda 1984, 123). Do Wilna sprowadzono także Córki Maryi Wspomożycielki, które zaopiekowały się dziewczętami w placówce przy ul. Stefańskiej oraz rozpoczęły organizację własnych domów na obszarze Wileńszczyzny, w Laurowie i Polepiu. Wraz z rozwojem prowadzonych dzieł księża salezjanie z ul. Dobrej Rady rozszerzyli swoją działalność o filie wspólnoty Serca Jezusowego w Kurhanie.

Historia Kurhanu jako miejsca związanego z salezjanami jest dość krótka, a miejsce mało znane, dlatego niewiele jest publikacji na ten temat, a w zasadzie ograniczają się one wyłącznie do wzmianek i szczątkowych danych w monografiach i pracach zbiorowych (ASIK, Ślósarczyk 1960, 182, 428, 626; ASIK, Ślósarczyk 1966, 321; Jacewicz 1974, 28; Świda 1984, 170-171; Niewęglowski 2011, 296; Krawiec 2004, 158-159; Pietrzykowski 2015, 198-199, 283). Także umiejscowienie folwarku Kurhan na mapie przysporzyłoby kłopotu współczesnym badaczom historii salezjańskiej, gdyż tę małą miejscowość trudno odszukać na obszarze współczesnej Białorusi [po prostu jej nie ma w kształcie z okresu II RP – Ł.K.]. Za potrzebą opisanie historii tej nieistniejącej już placówki przemawiają zatem przesłanki merytoryczne i luka w przedmiocie badań. Badacze historii salezjańskiej nie uwzględnili w swoich publikacjach wszystkich dostępnych zbiorów archiwalnych. Dotarcie do dokumentów opisanych w niniejszym artykule daje nową wiedzę i podważa wcześniej powielane treści, jakoby w Kurhanie była erygowana parafia, a majątek Kurhan był przekazany bezpłatnie przez panie Żórawskie.

1. SALEZJANIE W KURHANIE

Podstawą działalności księży salezjanów w tym miejscu był ponad stuhektarowy majątek ofiarowany przez Helenę i Marię Żórawskie. Stało się to za namową księdza Karola Lubiańca, a majątek był przekazany w zamian za dożywocie (ASIW, *Kurhan*; ASIK, Ślósarczyk 1960, 626; Początkowe placówki 1936, 54). Zarząd nad folwarkiem od 12 sierpnia 1925 roku objęli dyrektorzy Zakładu Serca Jezusowego w Wilnie, którzy wyznaczali gospodarzy tego miejsca. Jednak wspomniana darowizna miała charakter tymczasowy, gdyż w 1932 roku Towarzystwo Salezjańskie zakupiło folwark Kurhan i od tego momentu oficjalnym zarządcą był Inspektorat Salezjański w Warszawie. Według wyciągu z wykazu hipotecznego księgi wieczystej nr hip. 599/6133 opisującego nieruchomości w Kurhanie wynika, że majątek o powierzchni 105,63 dziesięciny [115,4 hektara – Ł.K.] będący własnością Heleny Józefy Żórawskiej został w dniu 20 kwietnia 1932 roku sprzedany Towarzystwu Salezjańskiemu za 60.000 zł (ASIW, *Kurhan*).

Pełniący obowiązki inspektora ks. Tomasz Kopa SDB³ pierwszym dyrektorem placówki w Kurhanie mianował księdza Ignacego Wasilewskiego SDB, który przyjechał tam 28 lipca 1933 roku (ASIW, *Kurhan*). Tego dnia Arcybiskup Wileński Romuald Jałbrzykowski w piśmie do ks. T. Kopy SDB wyraził zgodę na stałe osiedlenie się Towarzystwa Salezjańskiego w Kurhanie (parafia Białohruda) i pozwolił na urządzenie kaplicy z zastrzeżeniem praw kościoła parafialnego. W styczniu 1934 roku do Kurhanu przybył z Turynu wizytator domów salezjańskich w Polsce – ks. Piotr Tirone SDB, w towarzystwie ks. inspektora Stanisława Pływaczyka SDB i ks. Wojciecha Kuczewskiego SDB – Dyrektora Zakładu Salezjańskiego w Wilnie (ASIW, *Kurhan*). Wizyta zaczęła delegacji w tej nowo powstałej placówce salezjańskiej z pewnością oznaczała perspektywę dalszych planów na jej funkcjonowanie. Po tym, jak 1 kwietnia 1934 roku papież Pius XI ogłosił świętym błogosławionego ks. Jana Bosko, można już było oficjalnie zadbać o powstanie pierwszego w Polsce kościoła pod wezwaniem św. Jana Bosko.

2. KOŚCIÓŁ ŚWIĘTEGO JANA BOSKO W KURHANIE

Powstająca w Kurhanie kaplica publiczna miała być początkiem polskiego ośrodka kulturalnego działającego wśród tamtejszej (niegdyś unickiej) ludności. Salezjanie dysponowali jedynie placem, na którym miały dopiero powstać zabudowania kościelne, a w przyszłości budynki do celów wychowawczych. Budowę kościoła rozpoczęto w połowie maja 1934 roku według planu przysłanego z Inspektoratu w Warszawie. Za budulec służyło drewno z własnego lasu, jak też ofiarowane przez rodzinę Żórawskich i Kuncewiczów (ASIW, *Kurhan*). Poza Inspektoratem innymi ofiarodawcami byli:

³ Ks. Tomasz Kopa SDB pełnił obowiązki inspektora w czasie, gdy ks. inspektor Antoni Symior SDB zmagiał się z chorobą (zmarł 4 października 1933 r.). Były to także ostatnie miesiące przed podziałem Polski na dwie prowincje salezjańskie: północną i południową. Od 16 grudnia 1933 r. Kurhan należał do Inspektorii Północnej św. Stanisława Kostki, pod zarządem ks. inspektora Stanisława Pływaczyka SDB. Natomiast ks. T. Kopa SDB został inspektorem Inspektorii św. Jacka obejmującej południową część kraju (Świda 1991, 10).

ks. Ludwik Gostylla SDB – administrator dóbr księżnej Marii Radziwiłłowej w Dworcu (*Nekrolog* 1976, 10) (wagon desek z tartaku w Dworcu), ks. Wojciech Balawajder SDB (dzwon i zamki), ks. Antoni Kotarski SDB (bielizna kościelna i ubrania). Ołtarz główny wykonany został w Salezjańskiej Szkole Zawodowej w Wilnie. Wraz z rozwojem budowy do Kurhanu dochodziły pozytywne wiadomości dotyczące zatwierdzenia Domu Zakonnego Księży Salezjanów, na który 23 marca 1935 roku zgodę wyraził Metropolita Wileński, a ostatecznie jego kanoniczną erekcję 10 września 1935 roku podpisał czwarty następca św. Jana Bosko – ks. generał Piotr Ricaldone SDB (ASC, F. 681).

Poświęcenie ukończonego kościoła odbyło się 15 września 1935 roku (ASIW, *Kurhan*). Jak podaje „Pokłosie Salezjańskie”, o godzinie 11.30 przybył Jego Eksceleńcja ks. abp Romuald Jałbrzykowski w towarzystwie sekretarza ks. Aleksandra Mościckiego i dziekana Lidy ks. kanonika Hipolita Bojaruńca. Gospodarzem uroczystości był ks. Stanisław Pływaczyk SDB – prowincjał salezjanów. Po poświęceniu świątyni przez księdza arcybiskupa, ksiądz dr Antoni Łatka SDB, ekonom inspektorialny, odprawił uroczystą sumę. Być może pierwsze na tych terenach kazanie o świętym Janie Bosko wygłosił ks. inspektor S. Pływaczyk SDB, a o oprawę muzyczną zadbał chór z Niecieczy. Wokół kościoła ustawiono konfesjonały, do których wraz z obecnymi księżmi zasiadł Arcypasterz Wileński. Uroczystości zakończyły się błogosławieństwem, wierni otrzymali także odpust zupełny (Nowa placówka 1935, 227). 22 września 1935 roku, podczas oktawy uroczystości poświęcenia kościoła, ks. inspektor S. Pływaczyk SDB poświęcił obraz Matki Bożej Wspomożenia Wiernych umieszczony w głównym ołtarzu (ASIW, *Kurhan*).

Opiekunem nowo powstałego kościoła został jego budowniczy, ks. Ignacy Wasilewski SDB, który pracował także jako katecheta w pobliskiej szkole podstawowej (ASIK, Ślósarczyk 1960, 182, 428). Oprócz niego w Kurhanie pracowali koadiutorzy: Ignacy Janiak SDB, Ignacy Wolny SDB i Józef Stefański SDB (*Elenco* 1935-45).

W tym małym ośrodku salezjańskim już w 1936 roku obchodzono pierwszy odpust ku czci św. Jana Bosko. Pomimo iż było to niecałe dwa lata po kanonizacji Założyciela Towarzystwa Salezjańskiego, na uroczystość przybyli liczni wierni, jak też proboszczowie z okolicznych parafii. Tego dnia sumę odprawił ks. Jarosław Rokicki – proboszcz z Wawiórki, a kazanie wygłosił ks. Mikołaj Wagner – proboszcz Murawki. Obecni byli także ks. Aleksander Augustynowicz – proboszcz z Niecieczy i ks. Stefan Horodko – proboszcz z Białohrudy (Uroczystości w Polsce 1936, 207). Kolejnym ważnym wydarzeniem był odpust ku czci Matki Bożej Wspomożenia Wiernych, który w Kurhanie zainaugurowano 24 maja 1936 roku (ASIW, *Kurhan*).

Od 1936 roku rozpoczęły się starania salezjanów, aby kościół św. Jana Bosko stał się parafią dla miejscowości leżących w bliższej odległości od Kurhanu niż od dotychczasowych parafii (LMAVB, F. 318-21355, 6). W utworzenie nowej parafii byli zaangażowani konkretni mieszkańcy okolicznych wsi, którzy zebrali podpisy i zwrócili się ze stosownym podaniem do arcybiskupa R. Jałbrzykowskiego. Podanie podpisało 51 mieszkańców wsi: Radziwoniszki, Biltowce, Połuty, Ćwirbuty, Oleńpinowo, osada wojskowa w Andruszkach, folwark Założa, folwark Wojnopol, majątek

Radziwoniszki, Korzarka Kolejowa, Kurhan, zaścianek Prochody i folwark Kielmieje (LMAVB, F. 318-21355, 1). Arcybiskup wileński czynił starania, aby dopełnić wszystkich wymogów przed powstaniem nowej parafii. Zabiegał, aby przyłączyły się do niej wsie i konkretne rodziny na zasadzie dobrowolności, prosił także o wytyczenie granic parafii (LMAVB, F. 318-21355, 7) i ustanowienie beneficjum (LMAVB, F. 318-21355, 16) oraz terenu pod cmentarz. Metropolita wystosował również pismo do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie o przyznaniu dla tworzącej się parafii dotacji proboszczowskiej (LMAVB, F. 318-21355, 8), jednak decyzja ministra była odmowna (LMAVB, F. 318-21355, 13).

20 października 1936 roku w sprawie utworzenia nowej parafii zebrali się sąsiedni księża proboszczowie, którzy przychylnie opowiedzieli się za tą inicjatywą i postanowili wystosować pismo do Ordynariusza Wileńskiego z prośbą o utworzenie nowej parafii w Kurhanie. Opisano także granice parafii salezjańskiej (por. mapa 1), ze wskazaniem, jakie miejscowości i ile osób miałyby opuścić dotychczasowe parafie. Wyliczono, że razem będzie to 26 osiedli z liczbą 648 osób. W spotkaniu brali udział: ks. Stefan Horodko – proboszcz Białohрудy, ks. Jarosław Rokicki – proboszcz Wawiórki, ks. Mikołaj Wagner – proboszcz Skrzybowicki, ks. Ignacy Wasilewski SDB – rektor kaplicy w Kurhanie, ks. Hipolit Bojaruniec – dziekan lidzki oraz ks. Aleksander Augustynowicz – proboszcz Niecieczy. Do nowej parafii miałyby należeć: Załóża, Kurhan (folwark i stacja kolejowa), osada Andruszki, Radziwoniszki (wieś, szkoła, dwór i kolonia), Bobry (osada i kolonia), Piaski, folwark Wojnopol, osada Prochody, kolonia Kamionka I i II, Ćwirbuty, Oleńpinowo, Połuty, Dmitrowce, Hubejki, Klimowicze, Hołodów (wieś i dwór), Wielkie Sióło, Korzarka Kolejowa, dwór Kielmieje, Biltowce (LMAVB, F. 318-21355, 10).

Mapa 1. Propozycja granic parafii w Kurhanie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie oryginału (LMAVB, F. 318-21355, 12).

3. LATA WOJENNE

Niestety, sprawa erekcji parafii się przeciągała, a zaniepokojeni tym faktem potencjalni parafianie po trzech latach od pierwszego pisma ponownie zwrócili się do ks. arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego z prośbą o przyspieszenie załatwienia sprawy (LMAVB, F. 318-21355, 14). Konieczne formalności nie zostały zakończone przed wybuchem II wojny światowej, a w jej trakcie doszły kolejne niesprzyjające okoliczności.

W oficjalnym piśmie z 30 września 1941 roku ksiądz Inspektor Towarzystwa Salezjańskiego poinformował Kurię Wileńską o wydzieleniu ze swego majątku w Kurhanie 10 hektarów ziemi ornej i 1 hektara łąki w pobliżu kościoła jako beneficjum dla przyszłej parafii. Jednocześnie wyraził wolę oddania części pola na grunta cmentarza, ewentualnie wydzielenie cmentarza z części pola pana Górskiego (LMAVB, F. 318-21352, 1-2). Ksiądz prowincjał zaproponował także, aby ks. Józef Bujar SDB został administratorem parafii. W odpowiedzi ks. arcybiskup R. Jałbrzykowski wyraził wdzięczność za przeznaczone beneficja i zapewnił, że po urządzeniu zabudowań proboszczowsko-parafialnych wyda akt erekcyjny parafii (LMAVB, F. 318-21352, 7). Metropolita przekazał także uprawnienia proboszczowskie ks. Józefowi Bujarowi SDB odnośnie do miejsc i osiedli otaczających Kurhan. Warunkiem tej posługi było zebranie od „wszystkich lub znacznej większości mieszkańców tych miejscowości pisemnej zgody i ochoty do tworzenia i przyczynienia się do powstania parafii w Kurhanie” (LMAVB, F. 318-21352, 8). Ksiądz arcybiskup w nominacji proboszczowskiej wśród wielu miejscowości wskazał wsie Siemaszki, Dylewo i Mejry, które nie były uwzględnione we wcześniejszym planie parafii (por. mapa 1). Wywołało to protest mieszkańców wsi Dylewo, Mejry i Papiernia (ta ostatnia miejscowość nie była uwzględniona ani w nominacji proboszczowskiej, ani w planie parafii), a za nim poszły pisma ks. proboszcza w Wawiórcie i ks. dziekana dekanatu wasiliskiego do księdza arcybiskupa z prośbą o pozostawienie tych wiosek w wawiórskiej parafii (LMAVB, F. 318-21352, 9-15). W odpowiedzi Metropolita Wileński zaznaczył, że nie ma żadnego przymusu należenia do Kurhanu, a granice nie są jeszcze określone, dopóki nie ma ostatecznej erekcji parafii (LMAVB, F. 318-21352, 16).

W oczekiwaniu na zatwierdzenie parafii w Kurhanie ks. Józef Bujar SDB w 1941 roku w liście do księdza inspektora pisał, że działalność duszpasterska się rozwija, a nabożeństwa odprawiane są przy udziale małego chóru. W kościele znajdują się dwa boczne ołtarze, po lewej św. Jana Bosko, po prawej Świętej Rodziny. Informował także o planowanych lekcjach z kilkoma chłopcami na poziomie gimnazjum. Ks. Bujar SDB, realizując polecenie ks. arcybiskupa, zbierał stosowne zgody mieszkańców na utworzenie parafii w Kurhanie, podając, że należałoby do niej 114 rodzin mieszkających w otoczeniu wyznawców prawosławia (ASIW, *Kurhan*).

W czasie okupacji niemieckiej w lipcu 1942 roku ks. Józef Bujar SDB trafił do więzienia w Lidzie (*Nekrolog* 1976, 87). Jak podaje ks. Franciszek Cofałka SDB,

powodem tego zatrzymania było spisywanie okolicznej ludności, co mogło nie spodobać się prawosławnym i zostało doniesione Niemcom (ASIW, *Kurhan*). Nie można wykluczyć takiej tezy, jednak warto dodać, że w tym czasie aresztowano także innych kapłanów (Krahel 1992, 23; Krahel 2014, 130). Ks. Bujar SDB wraz z dziewięcioma innymi duszpasterzami miał być rozstrzelany 10 marca 1943 roku, jednak wykończony wcześniej chorobą zemdleł, gdy wszedł na ciężarówkę, dzięki czemu trafił z powrotem do celi. Z powodu dalszych chorób zmarł w więzieniu 16 marca 1943 roku (Kant 2012, 79; *Nekrolog* 1976, 87). W innej wersji wydarzeń jako datę śmierci ks. Józefa Bujara wskazuje się 8 marca 1943 roku (*Biała Księga* 2018). Mieczysław Pujdak, zakrystianin w Lidzie-Słobódce i świadek tamtych wydarzeń pisze: „W kilka dni przed 10 marca 1943 r. zmarł w więzieniu lidzkim ks. Józef Bujar – salezjanin z Kurhanu. Zwłoki jego potajemnie przeniesiono z więzienia i pogrzebano na starym lidzkim cmentarzu katolickim przy ul. Grażyny w pobliżu cmentarnej kaplicy” (Pujdak 92, 10). W latach 70. XX wieku szczątki księdza Bujara przeniesiono na cmentarz parafii słobódzkiej i pochowano obok mogiły dziewięciu męczenników rozstrzelanych 10 marca 1943 roku (Krahel 2014, 147; Krahel 2017, 636; Kuwałek 1996, 18).

Na miejsce zmarłego ks. Bujara SDB przyszedł ks. Franciszek Cofałka SDB, który był w Kurhanie zaledwie kilka miesięcy w 1944 i 1945 roku. Z powodu nalegania władz sowieckich ks. Cofałka SDB wraz z koadiutorem Janem Różyckim SDB i siostrą Janiną Wawrzyniak FMA opuścili Kurhan i wraz z częścią inwentarza spakowanego na trzech wozach dotarli do Różanegostoku 25 kwietnia 1945 roku (Pietrzykowski 2015, 199; ASIW, *Kronika* 1964, 156; ASIW, *Kurhan*).

Wyjazd z Kurhanu ostatnich salezjanów był jednocześnie końcem ich działalności w tym miejscu, a po wojnie ich ponad 100-hektarowy majątek uległ sowietyzacji (ASIK, *Ślósarczyk* 1966, 321). Bardzo trafne okazały się przypuszczenia księdza Cofałki SDB, który pisał: „Co było w kaplicy po naszym wyjeździe nie wiem, ale łatwo się domyśleć, że została zamieniona na magazyn, a całość na kołhoz...” (ASIW, *Kurhan*).

EPILOG

Zainteresowanie materialną spuścizną tego, co do dziś przetrwało z folwarku Kurhan, sprowokowało piszącego te słowa do przeprowadzenia badań terenowych. Dojazd do tego miejsca nie jest łatwy, bowiem droga prowadząca do byłego kościoła kończy się na bramie do państwowego kołhozu. Dalej trzeba iść pieszo, najpierw ok. 500 metrów przez owe gospodarstwo, a następnie 500 metrów połą drogą oraz przez zboża. W ten sposób można dojść do zagajnika otoczonego polami i łąką. Zatem nie dziwi fakt, że w pobliskich wsiach prawie nikt z pytanych osób (poza jedną starszą osobą – mieszkanką Radziwoniszek) nie słyszał o tym, aby był tu kiedyś kościół.

W tym stosunkowo niewielkim lasku (o obwodzie ok. 450 metrów i powierzchni ponad 1 hektara) bardzo trudno się poruszać, ponieważ teren jest

zarośnięty i celowo zaniedbany. Pomimo tego da się dostrzec stare drzewa rosnące w sposób uporządkowany, posadzone w równych odstępach. Pośrodku wielkiego pola nie można już odnaleźć zbyt wielu pozostałości materialnych po byłym kościele św. Jana Bosko. Zachowały się jednak fundamenty, które choć mocno zniszczone, to wciąż są możliwe do identyfikacji. Niedaleko fundamentów jest kilka metalowych krzyży, które prawdopodobnie zaznaczają istniejące tam bezimienne nagrobki. Dodatkowo znajduje się tam ogrodzony, dobrze zachowany, betonowy nagrobek dwójki dzieci, których pochówki odbyły się w 1944 roku. Wśród wysokich zarośli widać pozostałości po czymś w rodzaju wiaty służącej do przechowywania siana lub drewna. Stoją tam także dwa drewniane budynki gospodarcze w dość dobrym stanie. W wielu miejscach są zgromadzone kamienie, jak też elementy drewniane wskazujące na istniejące niegdyś ogrodzenie. To, co najcenniejsze i najlepiej zachowane w zagajniku, to opuszczony dom mieszkalny. Jego wygląd z zewnątrz jest imponujący w porównaniu z resztą zabudowań. Od frontu wejście otacza ganek z czterema filarami i spadzistym daszkiem, po jego obu stronach znajdują się po dwie pary okien, są również wejścia boczne do budynku. Wewnątrz znajduje się wiele izb i dwie kuchnie, na co wskazują dwa duże piece kuchенно-хлебове. Są także dwa mniejsze piece kaflowe wykończone ozdobnymi gzymsami, służące do ogrzewania pokoi. Powyższe oględziny pozwalają przypuszczać, że ten budynek to dom, w którym mieszkała pani Żórawska i gospodarz folwarku (w jednej części) oraz posługujący kapłani (w drugiej części) (ASIW, *Kurhan*).

Zdjęcie 1. Dom w Kurhanie – widok współczesny.

Źródło: Fot. Łukasz Kalisz, 22 lipca 2015 r.

Potwierdzeniem losów kościoła w czasach powojennych są jeszcze dwa źródła w postaci wspomnień mieszkańców okolicznych miejscowości uzyskanych w wyniku badań terenowych przeprowadzanych na tym obszarze przez etnografów: „My w wiosce tutaj mieszkaliśmy, a Kuncewicze tam dalej na Kurhanie. Majątek swój pod zakład oddaliśmy i wszystko swoje oddaliśmy pod zakład. I kościół tam małeńki był na Kurhanie. Tam mogiłki byli, ludzie chowali się. Zdeptali wszystko, mogiłki też zdeptali” – wspomnienia mieszkanki wsi Radziwoniszki urodzonej w 1906 roku, wyznania prawosławnego (Straczuk 2013, 73). „Taki stał małeńki kościółek na Kurhanie, ale potem go rozebrali i postawili w Radziwoniszkach klub. Ładny był, dzierewiannyj. I wiecie, polaki to nie chodzili do tego klubu (...). Ja ani razu nie byłam. Jakżeż tam pójdziesz, jak tam ludzie modlili się? Jak kto Boga przyznaje, to nie pójdzie” – wspomnienia Leokadii Bójko, lat 63, mieszkanki wsi Biltowce, wyznania katolickiego (Engelking 2012, 739).

Zdjęcie 2. Dawny kościół z Kurhanu przebudowany na klub w Radziwoniszkach – 1999 r.

Źródło: (Engelking 2012, ilustracja 91).

BIBLIOGRAFIA:

- Archivio Salesiano Centrale [Centralne Archiwum Salezjańskie w Rzymie] – ASC, F. 681. *Teka Kurhan*.
- Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej – ASIK (279), Ślósarczyk, Jan. 1960. *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, t. 2: *Lata międzywojenne 1919-1939*. Pogrzebień: Maszynopis.
- ASIK (B. 280), Ślósarczyk, Jan. 1966. *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce*, t. 3: *Wojna 1939-1945*. Pogrzebień: Maszynopis.
- Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej – ASIW, *Teka Kurhan*.
- ASIW. *Kronika parafii Różanostockiej. Lata: 1919-1963*. 1964. Różanystok: Maszynopis.

- Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914-1989)*. Dostęp 20.01.2018. <http://www.swzygmunt.knc.pl/MARTYROLOGIUM/POLISHRELIGIOUS/vPOLISH/HTMs/POLISHRELIGIOUSmartyr0251.htm>.
- Elenco generale della Societa di S. Francesco di Sales*. 1935-1945. Torino.
- Engelking, Anna. 2012. *Kołchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Jacewicz, Wiktor. 1974. *Męczeństwo salezjanów polskich w czasie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*. W: *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, red. Remigiusz Popowski, Stanisław Wilk i Marian Lewko, 225-259. Łódź-Kraków: Towarzystwo Salezjańskie.
- Kant, Bronisław. 2012. *Księga Męczeństwa Salezjanów Polskich. 55 polskich salezjanów zamordowanych przez hitlerowców*. Warszawa: Parafia Najświętszego Serca Jezusowego.
- Krahel, Tadeusz. 1992. Archidiecezja wileńska. W: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Zygmunt Zieliński, 11-65. Katowice: Unia.
- Krahel, Tadeusz. 2014. *Archidiecezja wileńska w latach II wojny światowej. Studia i szkice*. Białystok: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku.
- Krahel, Tadeusz. 2017. *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939-1945*. Białystok: Białostockie Studia Historyczno-Kościelne XVII.
- Krawiec, Jan. 2004. *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*. Kraków: Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego.
- Kuwałek, Robert. 1996. Rzymskokatolicki cmentarz przy ul. Grażyny. *Ziemia Lidzka*, 18/19, 16-20.
- Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie] – LMAVB, F. 318-21352, *Teka Kurhan. Sprawa erekcji parafii*.
- LMAVB, F. 318-21355, *Dział Parafialny. Teka Kurhan*.
- Nekrolog Salezjanów Polskich 1891-1976*, opr. Józef Długołęcki i Andrzej Świda. 1976. Kraków-Łódź.
- Niewęglowski, Jan. 2011. *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898-1989*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego.
- Nowa placówka salezjańska i kościół św. Jana Bosko na Kresach. 1935. *Pokłosie Salezjańskie*, 11, 227.
- Pietrzykowski, Jan. 2015. *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939-1945*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Początkowe placówki salezjańskie w Polsce. Kurhan. 1936. *Pokłosie Salezjańskie*, 1, 54.
- Pujdak, Mieczysław. 1992. *Męczennicy. Ziemia Lidzka*, 8/9, 8-10.
- Straczuk, Justyna. 2013. *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.